

Nádudvari Gabriella

SZTE JGYPK Alkalmazott Egészségtudományi és Környezeti Nevelés Intézet Egészségszociológia és Életmód Tanszék

Romantikus diskurzuselemek Ernst Moritz Arndt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című pedagógiai témájú művében

Jelenünkben ugyanazok a kérdések kerültek előtérbe, mint a német romantika korában: a környezetrombolás, az ember elidegenedése a természettől és a saját testétől, az individuum szétszakítottsága a materializált világban. A Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung című, nőnevelésről szóló romantikus mű elemzése során arra voltunk kíváncsiak, milyen pedagógiai válaszokat fogalmazott meg Ernst Moritz Arndt a kizsákmányolás, az elidegenedés és az eldologiasodás kérdései kapcsán.

Bevezetés

A német romantika korának pedagógiai kultúrájában csak fokozatosan tudtak gyökeret verni a romantika eszméi, ugyanakkor hosszú távon meghatározták az ember neveléséről és képzéséről szóló diskurzust. Ernst Moritz Arndt és Friedrich Fröbel nevelési elképzelései, Jean Paul nevelési regényei, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher korai művei kivételével a 19. század első néhány évtizedének képzésről megfogalmazott gondolatait csak közvetve határozta meg a német romantika. Ballauff és Schaller (1973), valamint Bollnow (1977) szerint a romantika talajából kinövő pedagógia első megmutatkozása Ernst Moritz Arndt, csúcspontja pedig Friedrich Fröbel. A legismertebb romantikus képzési és nevelési koncepció Fröbel nevéhez kötődik: pedagógiájában tiszta formában jelenik meg a gyermek, a természet és a művészet. A téma kutatói (Baader 2002, 2004; Heiland, 2012, 2015; Neumann, 2015) kiemelt figyelmet szentelnek Fröbel találmányának, az óvodának, illetve játékelmélete is több tudományos vizsgálódás tárgyát képezi. Fröbelt tekinthetjük tehát a romantika pedagógusának, ugyanakkor Ernst Moritz Arndt 1805-ben kiadott kétkötetes, pedagógiai témájú műve, melynek alapját a greifswaldi egyetemen tartott előadásai képezték, a *Fragmente über Menschenbildung I-II.* és az 1810/11-ben írt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című írása, melyet 1819-ben harmadik kötetként csatoltak a *Fragmente über Menschenbildung*hoz, a romantikus pedagógia alapművének számít. A *Fragmente über Menschenbildung* a „nevelés bibliája” lett, és Fröbel pedagógiai gondolkodási stílusára is hatást gyakorolt. Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, milyen

romantikus elemek fedezhetők fel Arndt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című, a nők neveléséről szóló írásában. A romantikus kultúra pedagógiai relevanciával is bíró, főbb diskurzuslemeinek bemutatása után Jürgen Link (1974) izotópia-elemző módszertani eljárását követve feltárjuk Arndt *Fragmente über Menschenbildung* című műve harmadik, nőnevelésről szóló kötetének szemantikai mezőit. Az izotópiákat a koherens szövegekben olyan nyelvi jelek és jelesoportok alkotják (a továbbiakban: szemémák és szemémacsoportok), amelyeket egy domináns széma kapcsol össze. Mivel a kutatás bázisát képező szöveg magyar nyelven nem jelent meg, az elemzés alá vont szemémákat és szemémacsoportokat a Münch és Meisner szerkesztésében 1904-ben megjelent, altonai kiadást alapul véve, saját fordításunkban közöljük.

A német romantika mint kulturális konstelláció

Németh G. Béla (1978) *Az elveszett egyensúly* című művében az elveszett egyensúly keresése korszakaként értelmezi a német romantikát, amely a két forradalom közötti időszakra tehető (1790–1840), és melyet többen a klasszika ellenáramlataként tartanak számon. Abban minden kutató egyetért, hogy a romantika a felvilágosodással, valamint a felvilágosodás következményeivel való kritikus szembenézés időszaka, egyfajta reakció volt a világ mítosztalanítására, melyet a felvilágosodás indított el. A technikai fejlődés kérdése, a környezetrombolás, az ember elidegenedése a természettől és a saját testétől, az individuum szétszakítottsága a materializált világban (Held, 2003) fókuszba helyezte a kizsákmányolás, az elidegenedés és az eldologiasodás problémáját.

A német romantika értékvilágát meghatározó újhumanizmus legfőbb jellegzetessége a felvilágosodás elutasítása, meghaladása, legalábbis annak a formának a meghaladása, amely akkor megmutatkozott. A felvilágosodás értelemközpontúságával szemben jelentkezett egyfajta vágy az ember mindent átható étellel telítése iránt. A hasznosságra való törekvéssel szemben megjelent a tett önértékének elismerése, az élet gyakorlatias, morális alakításával szemben a művészi-univerzális étletszemlélet, a világ és az ember közötti szakadék mélyülésébe való beletörődéssel szemben a világmindenséggel való egyesülés vágya (Eucken, 1905).

A polgári élet célszerűségeit és szükségszerűségeit az ember a művészet segítségével kívánta meghaladni, egy új valóság reményében: a belső világ, a tiszta formák és a szépség világa iránt vonzódott. A német viszonyok különlegessége is ezt az utat jelölte ki. A szétdaraboltság, a kicsinyesség, a szegényesség cselekvésképtelenségbe taszította az embert. A korabeli Németországban egy olyan szellemi és irodalmi mozgalom indult útjára, amely nem a szegényes valóságot volt hivatott díszíteni, hanem egy új élet lehetőségét kutatta: az ember életét, a lélek bensőjében lévő életet, túl a látható lét korlátain és nyomorúságos állapotain. A szabad lét szintjére felemelt emberi élet lett minden eszmék legnagyobbika (Eucken, 1905).

A német polgárság kialakulása és emancipációja biztosította azt a környezetet, amelyben az ember képzésének tekintetében az esztétika és a művészet felértékelődhetett. A francia forradalom eszméivel való találkozás és intenzív foglalkozás eredményeként az individualizációs folyamat nemcsak a polgári réteg képviselőinek körében indult el, hanem a nemesi rétegben is megfigyelhető volt ez a tendencia. A 18. század végén, főként nők által működtetett, divatos szalonokban polgárok és nemesek egyaránt kötetlenül és szabadon kinyilváníthatták véleményüket irodalmi, művészeti és részben politikai témákról is (Dülmen, 2001, 2002). Ez jó példa a német romantika terében fellelhető egyfajta intézményellenes magatartásra, valamint az uralkodó normáknak, szabályoknak való ellenszegülésre, ami az új életformák kialakításában, az új politikai és társadalmi koncepciókról való eszmecserekből mutatkozik meg (Dülmen, 2001). Mit jelentett ez a

romantika embere számára? Egyértelmű, hogy előtérbe került az ember szubjektivitása és individualitása. Az emberi kapcsolatformák közül a szeretet, a barátság, a közösség került fókuszba (Dülmen, 2001). A polgári család kialakulásának folyamatában a pénzkereső munka és a család egyre élesebb elválása miatt a család privát szférává válik, melynek középpontjában a reprodukciós funkció és a gyermek áll. Ebben a kontextusban válik először a gyermekkor önálló életszakasszá. A gyermek és az anya idealizálása egyúttal a nyilvánosságból való kizárást is jelentette. Baader (1996) rávilágít e romantikus idealizálás fonákjára is, miközben egyfajta szociális vakságot diagnosztizál az 1800-as évek környékén élő, empirikus gyermekek életkörülményeinek vonatkozásában.

A német romantikus kultúra további jellemzője a természethez való szoros kapcsolódás, valamint az új, transzcendentális igazságok kutatása, amelyeket a kor horizontján egyébként is jelenlévő metafizikai, panteista és isteni elv mellett olyan, pótlékként is értelmezhető formákban találtak meg, mint például a romantikus szerelem, a természet és a művészet. Az esztétika volt tehát az a médium, amelyben a világ romantizálása és poetizálása megtörténhetett: Ahogy Held (2001. 15.) is mondja, a romantika „egy olyan korszakot vagy kulturális konstellációt jelöl, amelynek középpontjában a művészet áll: politikai utópiák, humanista eszmék, szociális félelmek együttese ez, melyekre a művészet mint médium segítségével reflektálnak.” (ford.: N. G.) A romantikus művészetfelfogás lényege, hogy a világnak nincs vége a földi élettel, az ember bensőjében is feltárul egy végtelen világ, melynek megmutatása a művészet feladata. A schlegeli *Progressive Universalpoesie* értelmében a romantikus költészet feladata a végtelenhez közelítés. Ebben az összefüggésben említhetjük meg az elfojtott lelki tartalmak feltárását és láttatását, vagy az olyan tudatformák elismerését, mint például az álom. Fordulat következik be az értékek keresésében: a belső értékek keresése során kiemelt szerephez jut a hallgatag, benső én dinamikája, amely a létalaphoz, az istenihez való kötődés révén a gyermekben még él. A romantika az élőléből táplálkozó, a kezdetihez, az istenihez kapcsolódó kultúra. És minden kezdetinek a tisztelete magában foglalja a gyermek tiszteletét (Kluckhohn, 1931). A romantikus gyermekmitológia elemeit Németh (2002. 29.) az alábbiakban foglalja össze:

„a gyermek új emberként a jelenleginél jobb, emberibb jövő megteremtője, a gyermek egy folyamatosan változó világ alkotó továbbfejlesztője, a gyermek az ősi naiv géniusz megtestesítője, a gyermek mint »titok« és az esendő felnőttek világának megváltója.”

Pukánszky (2018. 40.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a romantikus gyermekkép nemcsak a romantikához köthető, „gyökerei messze nyúlnak a gyermekről, felnőttről való gondolkodás történetének ősi rétegeibe, és hatása ma is kimutatható a gyermekről alkotott társadalmi-mentális képekben”. A gyermek felfedezése olyan értéktartalmak idealizálását tette lehetővé, amelyek már majdnem kihaltak: például a nyitottság a természetfölötti világ, a lélek misztériumai, a másik ember, az összes élőlény felé, tehát a természet felé. A romantikában a természet nemcsak mint objektum jelenik meg, hanem szubjektumként, szinte élő személyiségként létezik. A költő és a művész az a személy, aki valóban képes megismerni a természetet, meg tudja érinteni annak lényegét, kapcsolódik az ősalaphoz, és részesül annak igazságában. A romantikát többek között az teszi izgalmassá, hogy az individualitás együtt járt a nagy, teljes egységben létezés iránti vággyal, az individuum természetben, az Abszolútumban való feloldódásának igényével. A romantikus művész mint zseni (és mint gondolati konstruktum) alkalmas volt az Abszolútum, a művészet és az élet egységének ábrázolására, hiszen rendelkezett azzal a privilégiummal, hogy koherenciateremtő tényező legyen (Held, 2003). A romantika kizsákmányolásra adott válasza az organikus, önzetlen kapcsolódás a természethez, az

elidegenedésre adott válasza az empátiikus szeretetkapcsolat, az eldologiasodás ellen-szere pedig az Abszolútumhoz való kapcsolódás igénye, amely egyfajta morális fejlődésre irányuló törekvést implikál (Nádudvari, 2023).

Ernst Moritz Arndt válasza korának kihívásaira a nőnevelésről szóló gondolatainak tükrében

Ernst Moritz Arndt (1769–1860), a német kultúra jeles, ugyanakkor vitatott alakja elválaszthatatlanul kapcsolódik a 19. század első felének történelméhez. Alkotásaiban elsősorban politikai, történelmi témákról értekeznek, ám életművét mese- és mondagyűjtemények, vallásos versek, teológiai, filozófiai és pedagógiai írások is gazdagítják. A parasztok „ügyvédjeként”, védelmezőjeként lopta be magát kortársai szívébe. Több írásában a napóleoni uralom ellen emelte fel szavát, és költészetével a szabadságharcok eszméit közvetítette. Demokratikus alkotmányt, sajtószabadságot, szabad véleménynyilvánítást, a nép számára minden közügyben döntési jogot követelt (Türr, 2020). Müsebeck (1915) *Das Gewissen der deutschen Gegenwart* című írásában kifejti, hogy Arndtot intenzíven foglalkoztatta a jámbor-emberi és a német-nemzeti jelleg harmóniája, az éntudat összekapcsolása a közösségi tudattal – a családban és a közösségben, az államban és az emberiségben. 1819-ben megjelent *Geist der Zeit. Vierter Theil* című műve miatt, melyben hevesen támadta a porosz reakciós erőket, 1820-ban két évtizedre eltiltották a tanítástól. A megaláztatások ellenére hű maradt nézeteihez: szót emelt a hit, a lelkiismeret, a kutatás szabadságáért. A despotizmus és az abszolútizmus kritikusaként egy öntudatos polgárokból álló, egységes német államért küzdött (Türr, 2020). Nacionalista vonásokat mutató művei miatt, melyek célja a német nép szakrális felemelése volt, manapság különösen vitatott személyisége a német kultúrának.

Ernst Moritz Arndt *Fragmente über Menschenbildung* című háromkötetes műve egy világpolgár pedagógiai nézeteit összegzi (Kölle, 1916). A világban érzékelhető polarítások bemutatásával és a tettközpontú szeretet megélésével a testi-lelki személyiség kimunkálása volt a célja, és ezzel voltaképpen a világ egyensúlyának a feltételrendszerét írta le. Művével megalkotta a gyermekből kiinduló romantikus pedagógia „prototípusát”. Író kollégáival ellentétben a romantikus gyermekideált nemcsak esztétikai, hanem pedagógiai szempontból is kimunkálta. Ez az első, a gyermekből kiinduló pedagógia a korabeli német nyilvánosság körében csendes fogadtatásra talált. Publicisztikai sikerként nem könyvelhető el alkotása, mégis volt egy szűk olvasói réteg, amelyre hatást gyakorolt (Nádudvari, 2023).

A *Fragmente über Menschenbildung* első két kötetében kirajzolódó emberkép szoros kapcsolódást mutat a romantikus emberképpel, különösen annak kultúrakritikai aspektusaival. Egyértelműen megjelenik a külső társadalmi konvenciók nyomása elleni lázadás, a gépiessé váló élet, a gépiessé váló hit kritikája, a gondolat látszatlétének tagadása, az élet és a gondolkodás között feszülő ellentét. A felvilágosodással ellentétben, amely azt feltételezte, hogy az ember az értelem segítségével uralhatja a világot, és az értelem révén válhat istenivé, tehát az teszi nagygyá, amit magából megalkot, Arndt elutasít minden művit, tehát minden olyan dolgot, amivel az ember önkényesen beavatkozik a természet rendjébe. Ezzel egyértelműen kapcsolódik Rousseau és a német romantika szemléletvilágához. Az emberben megnyilvánuló emberi lényege nem az értelem, hanem sokkal inkább a test, a szellem és a lélek egysége. Arndt elutasítja az értelmet: „Minden bünt ugyanis a gondolat teremt, [...]” (Arndt, 1805. 191., ford.: N. G.). Úgy véli továbbá, hogy az embernek nem kell mindent tudnia, hiszen „Ha az ember tud egyet s mást, ügyes, biztos mértékkel rendelkezik minden egyéb vonatkozásában. De máig sem fogom fel, hogyan jut el ily módon a fiatal emberek lelkeig a teljesség és a világ,

az egyetlen és legnagyobb dolog, amit a nevelésnek kellene adnia.” (Arndt, 1805. 231., ford.: N. G.) Arndt az ember eredeti lényegét nem az értelemben, hanem az akaratban és az igyekezetben látja:

„Ám ami Téged nagyvá tesz, nemes férfiú, az a Te akaratod és törekvésed, mert az mindannyiunké, s mint örök emberi az unokáinké és az ükunokáinké is. Ez a szeretettel teljes türelmed, az út, melyet kijelöltél, a jó isteni magva, melyet szétszórtál a világban. Nevelje ezt a magot a jövő szép virágokká és növényekké és tekintélyes, terebélyes törzsekké, oszlopokká. A tett evilági, de az érzület a végtelenségé, melyből a tett származik.” (Arndt, 1805. 286., ford.: N. G.)

A fentebb idézett sorok is arról tanúskodnak, hogy a tudás világossága helyett a tudatlan sötétsége válik az ember központjává. Arndt a hallgatag benső én dinamikáját helyezi fókuszba, és ezzel is kapcsolódik a német romantika kultúrájához (Nádudvari, 2023).

A monista antropológia értelmében Arndtnál az ember „egy mikrokozmosz, képek képe, alakok alakja, egy nagy tükör, amely sok kis tükör tartalmát sűríti önmagába” (Arndt, 1805. 24., ford.: N. G.). A „képek képe” elnevezés nem azt sugallja, hogy az ember minden dolgok legjobbika. Az ember egy nagy tükör, amelyben visszatükröződik a világ, és mint megismerő lény felfogja a tükröződések, melyek tükrévé válik, s ily módon kettős tükröződés jön létre. Az ember minden egyes lényben felismeri az egész világot, de a világban mint az egyes lények összességében felismeri minden lehetséges tükröződés, minden lehetséges megnyilvánulás és szempont sokaságát, ami az Univerzumban egyáltalán előfordulhat (Nádudvari, 2023).

Arndtnál tehát felsejlik a világ lényei közötti kölcsönhatás, amely folyamatos visszatükröződésben valósul meg. Az élő tükröződések folyamata maga az élet. Az ember a világ képévé válik: a világ összes tartalmát magába szívja, s közben a legnemesebb képpé válik. Ebben a kontextusban értelmezhető Arndt *képzés* fogalma. A képzés olyan természetes cselekedet, melynek során tudatos tett nélkül alakul ki az emberben egy kép a világról, és az ember maga is képpé formálódik e folyamatban. Ballauff és Schaller (1973) is alátámasztja azt az érvelést, mely szerint a német klasszika fogalomhasználatától eltérően a képzés nem az ember nevelői szándékkal formáló munkáját jelenti, hanem azt a külső hatást, amely szándékolt tett nélkül is érvényesül. Arndt az emberképzés fogalmának meghatározásánál a képzés eredeti, természetes módjára hivatkozik: „Ezt nevezzük képzésnek, és ezen egyszerű, természetes eljárás jelenti számunkra a legnemesebb értelemben vett emberképzést.” (Arndt, 1805. 46., ford.: N. G.)

A *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című mű, amely 1810–11-ben született, ám csak 1819-ben jelent meg, a *Fragmente über Menschenbildung* című trilógia harmadik része. Arndt svédországi tartózkodása alatt többször megfordult Otto Magnus Munck házában, ahol Munck feleségének barátja és bizalmasa lett. Elisa Maria Munck Arndt Psychidionja, akihez a nőnevelésről szóló leveleit intézte. A Munck házaspár egyetlen gyermeke születésének évében elhunyt, ezért Elisa Maria Munck nagy odaadással kezdte el nevelni férjének unokahúgát, az ötéves Lilit. Úgy vélte, nem lehet elég korán megismertetni a gyermekkel a művészet, a vallás és néhány fontos képesség alapjait. Mivel az ötéves gyermek még nem rendelkezett megfelelő felfogóképességgel a fent említett alapok elsajátításához, konfliktus alakult ki a szülők között, melyben Ernst Moritz Arndt vállalta a közvetítő szerepet. Arndt nem helyeselte a leánygyermek korai tanítását, hanem sokkal inkább az érzés és a fantázia kibontakoztatása révén kívánt hatást gyakorolni Lilire, miközben megismerhette a gyermek tisztaságát, barátságos személyiségét és hálás lényét. Az absztrakt tudásközvetítés helyett mesékkel, jámbor dalokkal tanított, melyek szerzője ő maga volt. Elisa megszívlelte tanácsait, és Ernst Moritz Arndt 1809-ben pedagógiai sikerének biztos tudatában hagyta el Stockholm városát (Münch,

1904). *Briefe an Psychidion* oder: *Ueber weibliche Erziehung* című művében teszi közzé nőneveléssel kapcsolatos felismeréseit és svédországi tapasztalatait. Az alábbiakban azokat a diskurzusközlő izotópiákat vizsgáljuk, amelyek a *Fragmente über Menschenbildung I-II* kultúrakritikai szellemiségét tovább éltetve a romantika értékhorizontját gazdagítják.

A korszellem kritikája: 1. izotópia

A gondolat látszatéletének tagadása, az élet és a gondolkodás közötti feszültség jut kifejezésre, amikor Arndt (1904. 202.) arról ír, hogy amennyiben a tudás férfias és bölcsé tenne, ha az erény szó felfogása keresztény lelkesedéssel és szelídséggel megáldott férfivá tenné a férfit, ha az, „amit ma tudásnak nevezünk, mindenütt valami élő és emberi lenne, akkor ez a mi korunk sokkal fejlettebb lenne, és a korábbi korok fölött állna”. Nyomorúságosnak és bűnösen szánalmasnak nevezi az embereket, és kifejti, hogy még „azok sem sejtik, hogy mi a keresztény jámborság és lelkesedés, akik teljes szívből hűnek gondolják magukat önmagukhoz és az emberiséghez” (Arndt, 1904. 203.). Hiányolja az örömet megélni tudó, szabad, lelkes tudós férfiak társaságát, miközben megfogalmazza kritikáját: „A szűkkeblűség, a szellemi kicsinyesség, a gyermeki hiúság és a gyermeki irigység, a szolgál minden kis gaztette és bűne sokkal inkább erre az osztályra nyomja rá a bélyegét, mint a nép tudatlan fiaira.” (Arndt, 1904. 203.) A sok tanulás és tudás által sem ügyesebbek és bátrabbak, sem jobbak és erényesebbek nem leszünk, ami „persze egyáltalán nem lehetne így, ha tényleg tudás lenne az, amit tudásnak neveznek; mert a tudás lelkiismerettel ruház fel, és a lelkiismeret erőt és bátorságot ad” (Arndt, 1904. 204.). Arndt (1904. 224.) kritikával illeti az államot, amely szinte semmit nem ad már az embereknek: „eltűnt a polgári érzés”, „minden forma tönkrement, amivel egy stabil, külső kép láthatóvá válhatna”. Az erény szó, „amivel az ember oly sok félig erkölcsös, félig világi szokást és kényszerből születő segítséget foglal össze” (Arndt, 1904. 202.), teljesen kiüresedett, konvencionálissá, a gépies élet szolgálgójává vált. A gépiessé váló hit miatt „sem az élet játékát, sem az élet komolyságát nem ismerjük, és ha menten nem történik meg Isten belátása, akkor nagyon más teremtménnyé kell átváltoznunk; mert különben már nem sokáig szabad bennünket embernek nevezni.” – írja Arndt (1904. 202.). A fentebb

Arndt (1904. 200.) művében „a gyermekesség leírhatatlanul komoly, ha az ember hagyja olyannak lenni, amilyen lenni akar”, hiszen „minden büszke élet, minden szeretet, öröm komolyságba burkolódzik: az örvendő Isten ezáltal ragyog”. Ennek értelmében közelebb kerülünk Istenhez, ha a létalaphoz kapcsolódni tudó embertől (a gyermektől) nem távolodunk el. A gyermekből kiinduló intuícióval feltárul egy út, amely kivezethet a modern társadalom fentebb bemutatott aszimmetriáiból, a részekre bomlásból, eltávolít az értékekkel kapcsolatos kérdésekkel szemben immunissá tevő gondolkodásmódtól. A gyermek az eredetiség, az egészlegesség, a még nem elidegenedett, isteni minőséget képviselő élet. Arndt a nőben az isteni (gyermeki) megőrzésének lehetőségét látja. Szerencsésnek tartja azt a férfit, akinek otthonát olyan nő ragyogja be, „akinek jámbor kedélye egy gyermeki tábla, melyet még nem írt tele az élet!”

idézett szemémacsoportokból egy olyan izotópia rekonstruálható, amely láthatóvá teszi a német romantika kultúrakritikai aspektusait: a gondolat látszatlétét, a gépies életet és a gépies hitet.

'A nő mint az isteni (gyermeki) megtestesítője': 2. izotópia

Arndt (1904. 200.) művében „a gyermekség leírhatatlanul komoly, ha az ember hagyja olyannak lenni, amilyen lenni akar”, hiszen „minden büszke élet, minden szeretet, öröm komolyságba burkolózik: az örvendő Isten ezáltal ragyog”. Ennek értelmében közelebb kerülünk Istenhez, ha a létalaphoz kapcsolódni tudó embertől (a gyermektől) nem távolodunk el. A gyermekből kiinduló intuícióval feltárul egy út, amely kivezethet a modern társadalom fentebb bemutatott aszimmetriáiból, a részekre bomlásból, eltávolít az értékekkel kapcsolatos kérdésekkel szemben immunissá tevő gondolkodásmódtól. A gyermek az eredetiség, az egészségesség, a még nem elidegenedett, isteni minőséget képviselő élet. Arndt a nőben az isteni (gyermeki) megőrzésének lehetőségét látja. Szerencsésnek tartja azt a férfit, akinek otthonát olyan nő ragyogja be, „akinek jámbor kedélye egy gyermeki tábla, melyet még nem írt tele az élet!” (Arndt, 1904. 200.). Különösen szerencsésnek nevezi azt a férfit, aki egy olyan nő kegyét nyeri el, aki szép, művészi képességekkel, tehetséggel rendelkezik, és „aki ott, ahol csak a férfi tudja képezni és alakítani, még egy ártatlan gyermek” (Arndt, 1904. 223.). Arndt (1904. 219.) a gyermeki természetesség megőrzését tartja üdvösnek: „A nő legyen olyan, mint egy gyermek, és maradjon is olyan; így meg kell hagyni neki a kis bolondozásokat, gyermeki játékokat, [...]” A nőben megőrzendő gyermeki létforma értéke a létalaphoz, az istenihez való közelségben rejlik:

„[...] a nő minden dolog, avagy a világ képe, az isteni nyugalom, az önmagában való élet hasonlata. [...] Miként Isten megnyilatkozik a mozgásban lévő világban, úgy nyilatkozik meg a nő a mozgásban lévő férfiban.” (Arndt, 1904. 207.)

A nő a férfi számára „a hit, a remény, a szeretet; az asszony a férfi földi Istene: és minden kapcsolódás legszebbikében, [...] mindketten felemelkednek az égi Istenhez” (Arndt, 1904. 210–211.). Mivel „teljes lényében Istenben nyugszik a nő, sőt az isteni élet szép hasonlata” (Arndt, 1904. 207.), a férfi számára az erénynek mint egységnek a megélése a nő révén lehetséges: „Miként a férfi az egyes dolgok képe, úgy az erény sok különböző megnyilvánulásának, melyeket erényeknek neveznek, ábrázolója és hordozója is: ám az erény mégiscsak egy; ugyanakkor a nő mint a teljes világ képe a teljes erény ábrázolója és hordozója.” (Arndt, 1904. 211.) E szemémacsoport szépen árnyalja a német romantika egyik pregnáns diskurzuselemének kettősségét: az individualitás együtt járt a nagy, teljes egységben létezés iránti vágygal, az individuum természetben, az Abszolútumban való feloldódásának igényével, ami az eldologiasodás ellenszereként értelmezhető.

'Szolgálat mint isteni minőség': 3. izotópia

'A nő mint az isteni (gyermeki) megtestesítője' izotópiához szervesen kapcsolódik a 'szolgálat mint isteni minőség' izotópia, melyben egy, a férfiaknak nem alárendelt, hanem a férfi mellett álló nő képe bontakozik ki. Arndt egy olyan mellérendelő viszonyulást képzel el, amely egyben „függőséget és kötődést is jelent. [...] mindenki uralkodni akar, senki nem akar szolgálni, és a fenségességet, istenséget és a még istenibb szabadságot, ami az engedelmisségben és a szeretetben nyilvánul meg, már senki nem akarja elismerni.” (Arndt, 1904. 209) A szolgálat azért nagy szó és szükségszerű, mert semmi sem létezik szolgálat nélkül: „a dolgok teljes mindensége egy örökkévaló

kölcsönös szolgálatban létezik, tehát egy örök, egymástól való függésben” (Arndt, 1904. 209.). A nő mint az (egy) erény potenciális hordozója úgy őrizheti meg a létalaphoz való természetes kapcsolódását, ha a nevelés során „olyannak hagynánk, amilyennek Isten teremtette” (Arndt, 1904. 208.). Ezért „A nőnek az élet peremén kell állnia. Nem tudván a vad és szörnyű dolgokról, a véres gyilkosságról és az ügyes civakodásról. [...] nem tudván a hamisságról, a furfangról, az árulásról, a bűnről és a büntettekről: [...]” (Arndt, 1904. 208.) A női szolgálat isteni minőségét tükrözik vissza az alábbi szemémacsoportok:

„Úgy állsz ott lényegedben, bájos asszony, tudattalan virág, égi növény, játszó énekesmadár, aki énekéről mit sem tud. A neved egyszerűség, csend, vágy és öröm. Az erőd és a méltóságod sokkal inkább a van-ban nyilvánul meg, mint a tevékenységben, inkább a csendéletben, mind az előretörésben, inkább az engedelmisségben, mint a parancsban, inkább az alázatban, mint az akaratban.” (Arndt, 1904. 209.),

továbbá:

„A nő legyen szelíd, barátságos, szófogadó, inkább bártalanul visszahúzódozó az élettől, mint vadul az életbe hatoló; ő legyen az erkölcs és az öröm képe, a csendes tűzhely mellett, az egyszerű közösség és a nevelés által tegyen bizonyosságot gyermekeinek arról, hogy van boldogság az élet szűk körében [...]” (Arndt, 1904. 207.)

A nő isteni (gyermeki) létének meghatározó eleme a szolgálat, amely kizsákmányolásra adott válaszként a létalaphoz való tiszta kapcsolódásban, a jóra irányuló erőben, a tisztaságban és az önzetlenségben őrizheti meg isteni minőségét.

‘A szív nevelése’: 4. izotópia

Arndt az ideális nőnevelés lényegét a szív nevelésében látja, amely a család erkölcsének csendes és derűs tükrében valósulhat meg: „annak a háznak az örömeiben, a szeretetében, gyengédségében, amelyben élnek” (Arndt, 1904. 216.). Arndt óv attól, hogy túl sok külvilágból érkező inger érje a leánygyermeket. A rousseau-i nevelés elvét követve kifejti, az ember nevelésének és képzésének negatívnak kell lennie:

„Amit zavartalanul és változatlanul akartam hagyni önmagából kifejlődni, az a nőben lévő eredeti, veleszületett, legmélyebb alap [...] Azokat a hajlamokat és tehetségeket, amelyek megmutatkoznak náluk, fejleszteni és felszínre kell hozni: [...]” (Arndt, 1904. 220.)

Nem tartja továbbá helyesnek a leányok túl korai bevezetését a társasági életbe, mert bár az élet és a világ megismerése révén könnyebben és ügyesebben mozoghatnak a világi életben, elveszítik azt az ártatlanságot, ami lehetővé teszi igaz életre nevelésüket: „Kinek kell nevelni, és ki tud nevelni, ha a neveltek nem jámbor és illedelmes lelkek?” (Arndt, 1904. 223.) Különösen nagy a magas szellemi minőség és a benső világ kitettsége a romlás veszélyének, „ha [a nő – N. G.] belekeveredik abba, amit általában társadalomnak nevezünk” (Arndt, 1904. 226.).

Arndt megkülönbözteti az egészséges és az egészségtelen esztétikát. A kor figyelemreméltó jelenségeinek tekinti az esztétikai és a misztikus törekvéseket, amelyek a nevelésre és a fiatalság életére is nagy hatást gyakorolnak. A magas szellemi minőség és a benső világ romlásának veszélye akkor lép fel, amikor társadalmi kontextusba kerül, és a szentiség külsőségé válik. Az esztétikai megélésnek akkor van létjogosultsága az emberek

körében, ha már „az első nyersség és barbárság kötelékei szétszakadtak, és kezdenek ébredezni a finom érzések és nemesebb élvezetek” (Arndt, 1904. 226.). A művészet szentségét írja le Arndt, amikor a művészet bensőséges, komoly játékát értelmezi:

„[...] mert a művészetten kívül nem rendelkezik az ember másik olyan erővel, amely ily erőszakkal és gyorsasággal képes lehozni a földre az isteneket és a szellemeket. Az erkölcsi és a vallásos erő csendesebben, titkosabban és láthatatlanabban fejlődik a világ és az ember bensőjében, és csak olykor, szűzies félnépséggel lát napvilágot [...]” (Arndt, 1904. 227.)

Az emberben kinyíló esztétikai, erkölcsi és vallásos minőség közös gyökérből, az isteniből táplálkozik. A művészetnek éppen ezért sohasem szabad függővé válni attól, amit társadalomnak nevezünk, ugyanis hatóköre szűkebb, ugyanakkor tágabb is, mint az a dolog, ami a közönséges élet, a szabadság és a szellem iránti magasabb igények közötti tartományban van. A társadalomban a művészet elveszíti ártatlanságát, világosságát, szabadságát, szűk keretek közé szorul, nyugtalan és hiú lesz, „a közönséges zavarodottságának” szintjére süllyed.” (Arndt, 1904. 232.) Ennek tükrében az esztétikai nevelés akkor értékes, ha nem keveredik bele a társadalmi elidegenedési folyamatokba.

A ’szív nevelésének’ lényege az (’egy’) erény gondozása: a jóra irányuló erő éltetése. A jó akarása:

„[...] mindenkinek, akinek az érzékelése még egész, azon örök törvények szerint kell gondoskodni és nevelni, melyeket Isten a szívünkbe írt. [...] Egyszerűség, hűség, szeretet – csendes istennők, akikkel meg kell ajándékoznunk gyermekeinket a tolakodással teli világban. Aki jónak mer lenni, mindig csak jót terem.” (Arndt, 1904. 226.)

Miként a kertész sem tud fát teremteni, a nevelés és a képzés sem képes erényt teremteni.

„Ám ahogyan [a kertész – N. G.] a gyökerek, az ágak, a levelek és a virágok növekedésénél némi segítséget tud nyújtani, és a fa növekedését és szépségét támogatni tudja, a nevelésnek is módjában áll a veleszületett erény fejlesztése, egyben tartása, erősítése.” (Arndt, 1904. 201.)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Arndt elidegenedésre adott válasza a szív nevelése, amely lehetővé teszi, hogy az ember ne távolodjon el az ’egy’-től, a veleszületett erény forrásától.

Arndt megkülönbözteti az egészséges és az egészségtelen esztétikát. A kor figyelemre-méltó jelenségeinek tekinti az esztétikai és a misztikus törekvéseket, amelyek a nevelésre és a fiatalság életére is nagy hatást gyakorolnak. A magas szellemi minőség és a benső világ romlásának veszélye akkor lép fel, amikor társadalmi kontextusba kerül, és a szentség külsőséggé válik. Az esztétikai megéltetésnek akkor van létjogosultsága az emberek körében, ha már „az első nyersség és barbárság kötelékei szétszakadtak, és kezdenek ébredezni a finom érzések és nemesebb élvezetek”.

Összegzés

Ernst Moritz Arndt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című műve jelentéstani mezőnek strukturalista alapokon nyugvó elemzése során négy, egymáshoz szorosan kapcsolódó, a német romantika kultúrákritikai diskurzusához szervesen illeszkedő izotópia tárult fel: 'a korszellem kritikája', 'a nő mint az isteni (gyermeki) megtestesítője', 'szolgálat mint isteni minőség', 'a szív nevelése'. A romantikus Arndt tagadja a gondolat látszatéletének létjogosultságát, és beláthatóvá teszi, hogy a gépies élet elidegenedést, a gépies hit eldologiasodást, az önzés kizsákmányolást szül. A romantikus hagyománynak megfelelően Arndt is a létalappal való kozmikus kapcsolódásra képes gyermekben látja a felnőtt világ megváltóját. A gyermekből kiinduló intuícióval feltárul egy út, amely kivezethet a modern társadalom aszimmetriáiból, a részekre bomlásból, eltávolít az értékekkel kapcsolatos kérdésekkel szemben immunissá tevő gondolkodásmódtól. A gyermek az eredetiség, az egészségesség, a még nem elidegenedett, isteni minőséget képviselő élet. Arndt a nőben az isteni (gyermeki) megőrzésének lehetőségét látja. A nő isteni (gyermeki) létének meghatározó eleme a szolgálat, amely a létalaphoz való tiszta kapcsolódásban, a jóra irányuló erőben őrizheti meg isteni jellegét. A jóra irányuló erő az örök törvények szerinti nevelés folyamatában, a szív nevelése révén bontakoztatható ki, őrizhető meg és erősíthető. Az esztétikai nevelés akkor tekinthető a nő felemelkedését szolgáló lehetőségnek, ha nem keveredik bele a társadalmi elidegenedési folyamatokba, s ily módon a művészet szentsége megmarad. Arndt éppen ezért nem támogatja a túl korai tudásközvetítést, illetve a lánygyermek túl korai, társasági életbe történő bevezetését sem tartja helyesnek.

Támogatás

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatói Programja támogatta.

Irodalom

- Arndt, E. M. (1805). *Fragmente über Menschenbildung*. Hammerich. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/FCFQ2WREWBGHY6ZHIHH34JU-WAOPYHKLS> Utolsó letöltés: 2016. 04. 02.
- Arndt, E. M. (1904). Briefe an Psychidion, oder: Ueber weibliche Erziehung. (Fragmente, Band 3.). In Münch, W. & Meisner, H., *Ernst Moritz Arndts Fragmente über Menschenbildung*. Hermann Beyer & Söhne. 200–234.
- Baader, M. S. (1996). *Die romantische Idee des Kindes und der Kindheit. Auf der Suche nach der verlorenen Unschuld*. Luchterhand.
- Baader, M. S. (2002). Die romantische Idee der Kindheit. Friedrich Fröbels Kindergärten als politisch und finanziell bedrohte „Oasen des Glücks“. In Schmitt, H. (szerk.), *Eine Oase des Glücks. Der romantische Blick auf Kinder*. Henschel. 57–73.
- Ballauff, T. & Schaller, K. (1973). *Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung*. Bd. III. Verlag Karl Alber.
- Bollnow, O. F. (1977). *Die Pädagogik der deutschen Romantik von Arndt bis Fröbel*. W. Kohlhammer Verlag.
- Dülmen, R. van (2001). *Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Böhlau Verlag. DOI: [10.7788/boehlau.9783412306731](https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412306731)
- Dülmen, R. van (2002). *Poesie des Lebens. Eine Kulturgeschichte der deutschen Romantik 1795-1820*. Böhlau Verlag.
- Eucken, R. (1905). *Lebensanschauungen großer Denker*. Verlag von Veit & Comp.
- Gössmann, W. (2006). *Deutsche Kulturgeschichte im Grundriss*. Max Hueber Verlag.
- Heiland, H. (2012). *Fröbelforschung aktuell. Aufsätze 2001-2010*. Königshausen & Neumann.
- Heiland, H. (2015). 175 Jahre Kindergarten: Friedrich Fröbel und sein pädagogisches Erbe. *Diskurs*

- Kindheits- und Jugendforschung*, 10(4), 367–380. DOI: [10.3224/diskurs.v10i4.21164](https://doi.org/10.3224/diskurs.v10i4.21164)
- Held, H.-G. (2003). *Romantik. Literatur, Kunst und Musik 1790-1840*. DuMont Literatur und Kunst Verlag.
- Kluckhohn, P. (1941). *Das Ideengut der deutschen Romantik*. M. Niemeyer Verlag.
- Kölle, C. (1916). Ernst Moritz Arndts Fragmente über Menschenbildung in ihrer pädagogischen Bedeutung. In Rein, W. (szerk.), *Sammlung pädagogischer Studien*. Heft 15. Hermann Beyer & Söhne.
- Link, J. (1974). *Literaturwissenschaftliche Grundbegriffe: Eine programmierte Einführung auf strukturalistischer Basis*. UTB. W. Fink Verlag.
- Münch, W. (1904). Einleitendes. In Münch, W. & Meisner, H., *Ernst Moritz Arndts Fragmente über Menschenbildung*. Hermann Beyer & Söhne.
- Müsebeck, E. (1915). *Das Gewissen der deutschen Gegenwart E. M. A.: ein Vortrag*. Friedrich Andreas Perthes.
- Nádudvari, G. (2023). Pedagógiai gondolkodás és gyermekkép a német romantika korában. *Nem publikált PhD-értekezés*. EKKE Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger.
- Németh, A. (2002). A reformpedagógia gyermekképe. A szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig. *Iskolakultúra*, 12(2), 21–33.
- Neumann, W. (1854). *Ernst Moritz Arndt: eine Biographie*. Balde.
- Neumann, K. (2015). Lebenskompetenz entwickeln im Dialog – zur Aktualität der Pädagogik Friedrich Fröbels. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*, 10(4), 381–398. DOI: [10.3224/diskurs.v10i4.21165](https://doi.org/10.3224/diskurs.v10i4.21165)
- Németh, G. B. (1978). *Az egyensúly elvesztése*. Magvető Kiadó.
- Pukánszky, B. (2011). Gyermekideológiák a pedagógia eszmetörténetében. *EDUCATIO*, (1), 37–47.
- Pukánszky, B. (2018). Gyermekkép, romantika, „romantikus gyermekkép”. In Sárkány, P. & Schwendtner, T. (szerk.), *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Eszterházy Károly Egyetem Liceum Kiadó. 37–50.
- Türr, S. (2020). *Die Frauen von Ernst Moritz Arndt*. Callidus.

Absztrakt

Ernst Moritz Arndt (1769–1860) német író, történész 1805-ben kiadott kétkötetes, pedagógiai témájú műve, a *Fragmente über Menschenbildung I-II*. és az 1810/11-ben írt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című írása, mely 1819-ben jelent meg a *Fragmente über Menschenbildung* harmadik köteteként, a romantikus pedagógia alapművének számít. A vonatkozó szakirodalom (Kölle, 1916; Ballauff és Schaller, 1973; Bollnow, 1987; Pukánszky, 2011) elsősorban Arndt antropológiai szempontú, az egész ember nevelésével kapcsolatos, általános nézeteit értelmezi, nevelési koncepciójának nem szentel figyelmet. Kutatásunk célja annak vizsgálata, hogy milyen romantikus diskurzuselemek érhetők tetten Arndt *Briefe an Psychidion oder: Ueber weibliche Erziehung* című alkotásában. Különösen az érdekelt bennünket, hogy a nevelés kontextusában milyen válaszokat ad a szerző a korszellemet jellemző elidegenedés, eldologiasodás és kizsákmányolás problémáira. Vizsgálódásaink alapján megállapíthatjuk, hogy az elemzett műben feltárt, a német romantika értékvilágához kapcsolódó izotópiák közül az emberben lévő, jóra irányuló erő megőrzési lehetőségeit megmutató ’a szív nevelése’ izotópia válasz az elidegenedésre. ’A nő mint isteni (gyermeki) lény’ izotópia ahhoz a romantikus diskurzushoz csatlakozik, mely az eldologiasodásra az Abszolútumhoz való kapcsolódás óhajával válaszol, ami egyfajta morális fejlődés iránti igényt is implikál. A ’szolgálat mint isteni minőség’ a kizsákmányolás ellenszereként értelmezhető. Arndt szerint az ideális nevelés a család erkölcsének csendes és derűs tükrében valósulhat meg. Nem tartja helyesnek a leányok túl korai bevezetését a társasági életbe, mert az élet és a világ megismerése során a leánygyermek elveszíthetik azt az ártatlanságot, amely igaz életre nevelésük feltétele. A kor figyelemre méltó jelenségének tekinti az esztétikai és a misztikus törekvéseket, melyek a nevelésre és a fiatalság életére is hatást gyakorolnak, ugyanakkor úgy véli, a benső romlás veszélye fenyeget, amikor a fenti törekvések társadalmi kontextusba kerülnek, és szent minőségük külsőséggé válik.

Kulcsszavak: német romantika, Ernst Moritz Arndt, pedagógia, nevelés